

Seçicilərin təlimi, vətəndaşlıq tərbiyəsi və hüquqları

Müşahidəçilər seçicilərin təliminin, mülki təlimin səviyyəsini və səmərəsini qiymətləndirməlidirlər. Seçicilərin seçkilərə münasibətdə hüquqları və vəzifələri barədə tam məlumatlılığını təmin etmək üçün seçicilərin hüquq mədəniyyəti səviyyəsi kifayət qədər artırılmalıdır. Bu cür səylər bilik səviyyəsini yüksəldər və seçkilərə marağı artırır, eləcə də, açıq debatlar üçün təməl qoyar.

Seçicilərin təlimi diqqəti konkret seçkilərə yönəltməklə keçirilməli və onlara harada, nə vaxt və necə səs vermək barədə informasiya çatdırılmalıdır. Buna görə də, seçicilərə məlumatlar vaxtında verilməlidir ki, onlar bu informasiyadan islifadə edə bilsinlər.

Mülki tərbiyə - vətəndaşlara demokratik cəmiyyətin və mülki vəzifələrin əsaslarının öyrədilməsinin daha uzunmüddətli prosesidir. Mülki tərbiyə seçicilərdə mövcud olan seçki imkanları və müvafiq siyasi sistem çərçivəsində bu imkanlardan seçim vacibliyi üzərində cəmləşdirilə bilər. Siyasi partiyalar və mülki təşkilatlar mülki tərbiyə və seçicilərin təlimi sahəsində səylərə kömək edə bilsələr də, seçicilər üçün obyektiv və qərəzsiz informasiya hazırlanması, son nəticədə, hökumətin və seçki orqanlarının vəzifəsidir. Həmin informasiya əhalinin ənənəvi olaraq, ayrı-seçkiliyə məruz qalan (məsələn, azlıqlar) qrupları da daxil olmaqla, bütün seçicilərə çatdırılmalıdır.

Mümkün problemlər: seçkilərin gedişi barədə informasiya həddindən artıq gec alınır; hökumətin təqdim etdiyi informasiya qərəzsiz olmaya bilər, məsələn, "informasiya bülletenləri"ni namizədlərdən birinin xeyrinə seçki bülletenlərinin doldurulması nümünəsi kimi təqdim edə bilərlər; bəzi qruplar informasiya almaya və ya onu başa düşməyə bilərlər.

Səs hüququ müəyyən yaş həddinə çatdıqdan sonra, bərabər əsaslarla ölkənin bütün vətəndaşlarına verilməlidir. Dövlət seçki siyahısı bütün seçicilərin "bir nəfər - bir səs" qaydasına uyğun olaraq sadələndirilmiş rəsmi sənədə çevrilir.

Seçicilərin siyahıları və prosedurlar seçicilər üçün aşkar olmalıdır. Buna görə də, siyahıdakı yanlışlıqlarla əlaqədar şikayətin bildirilməsi üçün seçicilərin siyahısı seçkilərə seçkilərə qədər çatdırılmalıdır. Mülkiyyətə, yaşa və yaşayış yerinə, müvəqqəti qayıb, dəqiqləşdirilmə vasitələrinə, qeydiyyat formalalarına, siyahı formalarına, siyahı layihəsinin dərc olunmasına, şikayət və apellyasiyaların verilməsi proseduruna, qeydiyyat qurtardıqdan sonra siyahının dərcinə, seçicilərin siyahılarla tanışlıq imkanları və hüquqlarına münasibətdə qeydiyyat, qeydiyyat vaxtı, təsnifat və siyahıdan çıxarıma metoduna aid bəzi qanunvericilik qaydaları əvvəlcədən nəzərə alınmalıdır.

Qeydiyyat prosesinin qiymətləndirilməsi seçicilərin qeydiyyatı zamanı əsassız məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması üçün vacibdir. İrqi, cinsi, etnik mənsubiyyətə, dini etiqad, keçmiş siyasi əqidə, dil, savad səviyyəsi əmlak xasiyyətname-si, yaxud qeydiyyata görə pul ödə-

mək imkanı əlamətlərinə görə qoyulan məhdudiyyətlər əsassız sayılır.

Əsaslı məhdudiyyətlərə yaşayış yeri, vətəndaşlıq, azadlıqdan məhrum edilmə yerlərində olmaq, məhkəmənin qərarına görə əqli çatışmazlıq kimi amillər daxil edilə bilər. Bəzi ölkələrdə adamlar, bu amillərə uyğun olaraq, insan hüquqlarının ümumi prinsipləri pozulmadan seçki hüququnu həyata keçirməkdən kənarlaşdırıla bilərlər. Bununla yanaşı, vətəndaşlığa gəlincə, uzun müddət bir ölkədə yaşayan və defakto həmin ölkənin vətəndaşı sayılan şəxslərə seçkilərdə iştirak etmək üçün bərabər qeydiyyata alınma imkanı yaradılmalıdır.

Seçicilərin qeydiyyatı prosesi o zaman yaxşı nəticə verir ki, seçicilərin siyahısı müntəzəm olaraq təzələnsin. Tam kompüterləşdirilmiş siyahı hakimiyyət orqanlarına siyahıların yoxlanılmasında kömək edə bilər, bu minvalla da seçicilərin siyahısının mötəbərliyi təmin olunur. Buna baxmayaraq, bəzi ölkələrin seçicilərin kompüterləşdirilmiş siyahısını hazırlamaq üçün imkanı olmaya bilər. Buna görə də, ölkələrin malik olduğu şəraitdən asılı olaraq, qeydiyyat metodu müxtəlifdir.

Hər bir metod seçicilərin dəqiqləşdirilməsi və qeydiyyatı üçün müəyyən prosesə riayət olunmasını tələb edir. Ola bilər ki, seçkiqabağı təşviqat aparmaq üçün yekun qeydiyyat formaları ilə evbəv gəzmək zərurəti yaranır. Ola bilər ki, adlarını seçki siyahısına salmaq üçün əhalidən müvafiq seçki dairəsinin qeydiyyat mərkəzinə gəlməsini tələb etmək zərurəti yaranır. Seçki siyahısı, əhalinin siyahıya alınmasının nəticələrinə əsasən, yaxud digər dövlət qeydiyyat sənədlərinə görə də tərtib edilə bilər. Seçkilərə-rası dövrdə genişmiqyaslı mühacirət və daxili miqrasiya əhalinin tərkibində əhəmiyyətli dəyişiklik yara-da bilər. Yaşayış yerlərini dəyişən xeyli miqdarda seçicilərin dəqiqləşdirilməsinin və qeydiyyatının çətinliyi ciddi texniki iş aparılmasını tələb edir. Seçicilər köhnə yaşayış yeri üzrə siyahıdan silinib, yeni yaşayış yeri üzrə siyahıya daxil edil-məlidirlər.

Çoxdəfəlik qeydiyyatın qarşısının alınması üçün tədbirlər görülməlidir. Əgər seçicilər xüsusi seçki vərəqələri alırlarsa, bu vərəqələrin saxtalaşdırılmasının və çoxaldılmasının qarşısını almaq üçün tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Seçkilər günü adları seçki siyahısında qeydiyyata alınmayan seçicilərə xüsusi sertifikatların verilməsi sistemi seçkilərə səsvermədə iştirak etmək üçün əlavə imkan verir. Lakin bu, sui-istifadələr üçün açıq olan sistem doğurur. Seçki sertifikatlarından istifadə olunduğu hallarda müşahidəçilər seçicilərdən həmin sertifikatların harada və kim tərəfindən imzalandığını soruşmalıdır. Çoxdəfəlik səsverməyə yol verməmək üçün seçicilərin vəsiqələrində möhür olmalıdır, xüsusilə də, seçki siyahısı yoxdursa.

Bəzi hallarda seçicilərin rəsmi siyahısı mövcud olmaya bilər və səsverməyə mülki siyahı əsasında razılıq verilir. Bu cür hallarda mülki siyahı hamı üçün aşkar olmalıdır.

Müstəsna hallarda, seçicilərdən, bilavasitə səsvermə günü seçki məntəqəsində qeydiyyatdan keçmək tələb edildikdə, rəsmi qeydiyyat aparmamaq mümkündür. Bu cür hallarda çoxdəfəlik səsvermənin qarşısını almaq üçün pozulmayan mürəkkəbdən istifadə etmək, yaxud vəsiqəyə möhür vurmaq kimi xüsusi tədbirlərə əl atmaq olar.

1990-cı il Kopenhagen sənədinin 7.5 öhdəliyi vətəndaşlara ayrı-seçkiliyə yol verilmədən siyasi, yaxud dövlət vəzifələrinə öz namizədliyini fərdi şəkildə və ya siyasi partiyaların və təşkilatların nümayəndəsi kimi irəli sürmək hüquqlarına riayət olunmasını təmin edir. Qanundan ayrı-ayrı siyasi qüvvələrə zərər vurmaq məqsədilə özbaşına, yaxud ayrı-seçkilik şəklində istifadə olunması ATƏT üzrə öhdəliklərə ziddir. Seçki hüququnun əsasında duran ümumi prinsiplər seçilmək hüququna da aid edilə bilər. Beləliklə, bütün siyasi qüvvələr və hərəkətlər öz namizədlərini bərabər əsaslarla irəli sürmək imkanına malik olmalıdır və irqi, cinsi, dil, dini etiqad, siyasi rəğbət, etnik, yaxud milli mənsubiyyət və iqtisadi status əlamətinə görə məhdudiyyətə məruz qalmamalıdır.

Seçilmək arzusunda olan şəxslərə haqlı məhdudiyyət - müəyyən müddət ərzində ölkədə yaşamaq, seçicilərin minimum miqdarda səs-lərini toplamaq, yaxud seçicinin minimum yaş həddindən yuxarı yaşa çatmaq tələbi ola bilər. Qeydiyyat tələbatı aydın və anlaşıqlı olmalı və buraya böyük məbləğdə ödəniş, yaxud qeydiyyat ərizələrində inandırıcı olmayan miqdarda adların mövcudluğu kimi ayrı-seçkiliyə səbəb olacaq tələblər daxil edilməlidir. Partiyaları, yaxud namizədi qeydiyyatdan keçirmək rədd edildikdə, apellyasiya hüququ mövcud olmalıdır.

Mümkün problemlər: partiyaların, yaxud namizədlərin haqsız kənarlaşdırılması, qanunvericilikdə seçicilərin bəzi qruplarına münasibətdə ayrı-seçkilik kimi hesab ediləcək qaydaların olması və namizədlərin qeydiyyatı cəhətdən qanunvericiliyin yarasızlığı.

ATƏT qarşısında öhdəliklərə görə bərabər təmsilçiliyin təminatı üçün bütün səsler eyni çəkiyə malik olmalıdır. Bu, o deməkdir ki, hər bir seçilmiş şəxs qeydiyyatdan keçmiş eyni miqdarda seçicini təmsil edir. Məsələn, majoritar seçkilər sistemində seçki məntəqələrinin ölçüləri arasındakı fərq 10 faizdən çox olmamalıdır. Proporsional təmsilçiliklə seçkilər sistemində isə seçki məntəqələrinin ölçüləri dəyişkən ola bilər, amma hər bir dairədən nümayəndələrin sayı elektoratın ölçüsünə proporsional olmalıdır.

Seçkilər haqqında qanun, hər bir dairədə seçicilərin sayını müəyyənləşdirərək seçki dairələrinin sərhədlərini çəkmək üçün ətraflı və bərabər meyarlar irəli sürməli, eləcə də, həmin sərhədlərin təbii, inzibati və tarixi ölçüsünü göstərməlidir. Seçki dairələrinin sərhədləri açıq bölünməlidir. Xüsusi olaraq, həmin məqsədlər üçün təyin edilmiş ekspertlər komissiyasının bu işi yerinə yetirməsi ideal olardı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVD F

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Əks halda, sərhədlərin bölünməsinin siyasi bitərəflik prinsipinə uyğun olduğunu, yaxud seçmə, ayrı-seçkilik və qərəzli tərdə həyata keçirildiyini müəyyənləşdirmək çətin olardı. Səs-lərin hesablanması prosesi açıq və yoxlanış üçün məqbul olmalıdır. Namizədlərin nümayəndələri, yerli və beynəlxalq müşahidəçilər, eləcə də, kütləvi informasiya vasitələri hər bir seçki məntəqəsinin rəsmi nəticələrinin nüsxələrini yaxud protokolları almaq hüququna malik olmalıdırlar. Nəticələr divarlardan asılmalı və əhalinin diqqətinə çatdırılmalıdır. Nəticələrin cəmlənməsi prosesi seçki məntəqələri səviyyəsindən tutmuş, regional səviyyəyə və yaxud mərkəzi seçki komissiyasına qədər tanışıq üçün açıq olmalı və müvafiq qanunlarda nəzərdə tutulmalıdır. Bülletenlərin nəqli şəffaf və təhlükəsiz olmalıdır. Əgər hakimiyyət orqanları nəticələri kompüterdə verirsə, beynəlxalq müşahidəçilər bu prosesə buraxılmalı və onu izləməlidirlər.

Müstəqil, qərəzsiz dövlət-hüquq instansiyasına apellyasiya hüququ seçki prosesinin bütün iştirakçılarna verilməlidir. Apellyasiya və şikayət verilməsi proseduru bu məsələdə sonuncu arbitr rolunu oynaya biləcək mübahisələrin nəzərdən keçirilməsi mexanizmi kimi

müəyyən edilməlidir.

Müşahidəçilər seçki iddialarına baxan instansiyaların seçiminin necə baş verdiyini, tərkibinə kimlərin daxil olduğunu, onların məsuliyyət həddini və təsisat muxtariyyətini diqqət mərkəzində saxlamalıdırlar, belə ki, seçki prosesinin ədalətliliyi o zaman saxlanıla bilər ki, şikayətlərin nəzərdən keçirilməsi mexanizmi müstəqil və qərəzsiz olsun. Seçicilərin, yaxud namizədlərin təqdim etməsindən asılı olmayaraq, seçki prosesi ilə bağlı şikayətlərə eyni şəkildə və qanuni qaydada baxılmalıdır. Qaydalar və müddətlər seçki məəcəlləsində dəqiq göstərilməlidir.

Həmçinin, bu şikayətlərin verilməsi, eləcə də, həmin məqsədlər üçün təsis edilmiş məhkəmə orqanları tərəfindən alınması üçün məqbul və müvafiq şərait yaradılmalıdır. Cavablar müəyyən müddət ərzində verilməli və bütün qərarlar qeydiyyata keçiriləcək dərc olunmalıdır. Seçki kampaniyası aparıldığı prosesdə qeydiyyata alınan şikayətlər problemlərin göstəricisinə çevrilə bilər. Həmin problemləri sonradan UMM araşdırmalıdır.

Mümkün problemlər: şikayətə baxılmasının seçkilərdən sonrakı dövrə təxirə salınması, milli seçki orqanları nümayəndəsinin məhkəmə prosesinə gəlməməsi, prosedur qaydalarında şəffaflığın olmaması, yaxud ərizə təqdim edənlərə yanlış informasiya verilməsi.

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru